

Володимир Гаврилов

●

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ФРОНТОВИКІВ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ МИРНОГО ЧАСУ (1945–1950 РР.)

Стаття присвячена питанням соціальної адаптації фронтовиків до життя в умовах мирного часу. У матеріалі проаналізовано умови демобілізації військовослужбовців, проблеми їхнього працевлаштування, житлового та господарського забезпечення. Особливий акцент зроблено на труднощах в адаптації, з якими зіткнулися колишні фронтовики-інваліди, які, окрім іншого, потребували лікування, протезування, санітарно-курортного забезпечення.

Ключові слова: фронтовики, демобілізація, матеріально-побутові умови, інваліди, працевлаштування, соціальна адаптація.

Завершення будь-якої війни, серед іншого, пов'язане з важкими соціальними наслідками як для всього суспільства, так і для колишніх військовослужбовців, які повертаються до мирного життя. Їхня адаптація має охоплювати широкий комплекс питань – від соціально-психологічних до матеріально-побутових. Метою даної розвідки є вивчення комплексу проблем, з якими зіткнулися демобілізовані військовослужбовці в аспектах соціальної адаптації до життя у мирний час. Спеціальних історичних досліджень проблеми не проводилося, тому її актуалізація є важливою як із суспільного, так і з наукового погляду.

Закінчення бойових дій з гітлерівською Німеччиною зумовило проведення демобілізації з лав армії. XII сесія Верховної Ради СРСР 23 червня 1945 р. ухвалила постанову про демобілізацію старших вікових груп особового складу. Уже на кінець 1945 р. тільки до областей Північного Лівобережжя України прибуло понад 100 тис. колишніх солдатів¹.

Господарство, яке зазнало значних виробничих і демографічних втрат, вимагало величезної кількості робочих рук. То ж не дивно, що частка працевлаштованих тут колишніх солдатів становила 97,1 %². Переважна більшість областей до війни були сільськогосподарськими, тому сюди їх повернулося близько 85 %. Як правило, колишні фронтовики ставали до роботи в колгоспах. Але траплялися й випадки, коли вони намагалися виявити незгоду з існуючими порядками на селі. Так, у с. Куликівка Тупичівського району Чернігівської області кілька демобілізованих після місячного відпочинку на вказівку сільського керівництва вийти на роботу в колгоспі заявили – «Дайте по гектару городу – тоді будемо працювати»³.

Серед головних причин непрацевлаштування фронтовиків, як відзначалося в доповідній із Сумського обкому партії до ЦК КП(б)У, були або інвалідність, або принципове небажання працювати в колгоспах⁴. Але були випадки, коли демобілізовані відмовлялися виходити на роботу мотивуючи це тим, що їм «вистачить на 10 років привезеного з Німеччини»⁵.

Справі облаштування демобілізованих спочатку надавали суттєвого значення. По

---

1 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3507. Арк. 3.

2 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3069. Арк. 1.

3 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1753. Арк. 20.

4 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4888. Арк. 216.

5 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3025. Арк. 12.

Сумській області за короткий час було відремонтовано 2 500 будинків, побудовано 320 будинків, видано 200 тис. м³ лісоматеріалів, надано позик на загальну суму 1 608 тис. крб, видано 622 голови худоби, 8 788 м³ дров, продовольчу допомогу отримали 28 780 чол., одягом та взуттям 12 370 чол., грошова допомога становила 120 тис. крб⁶. Та, незважаючи на це, лише у п'яти районах, що найбільше постраждали від окупації, Зноб-Новгородському, С.-Будському, Шостківському, Краснопільському та Хотенському було виявлено 6 270 сімей, які проживали в землянках⁷.

У цей же час, з огляду на демобілізацію, влада намагається навести лад у системі забезпечення сімей військовослужбовців. Постанова бюро Чернігівського обласного комітету партії № Б.-71/5-оп від 23 червня 1945 р. зобов'язувала завідуючого відділом держзабезпечення Клименка вжити заходів до повного обстеження сімей військовослужбовців, які потребують допомоги, а також посилити роботу щодо проведення місячника створення фондів для забезпечення цих родин⁸. Результати місячника були досить непоганими. Було зібрано 1618982 крб.грошей, 100 ц.масла, 460 ц.картоплі, 650 ц зерна, 127300 шт. яєць, 267 кг жирів⁹. Крім того, через цей фонд було надано допомогу 507 господарствам у забезпеченні великою рогатою худобою: поросятами – 556, птицею – 1989.

На 1 жовтня 1945 р. в Чернігівській області було зареєстровано 260 829 сімей військовослужбовців та 45 тис. загиблих фронтовиків. З них регулярно отримували допомогу 75 826 сімей, пенсії – 27 996¹⁰. Додатково разова матеріальна допомога була надана на цей час 5 695 сім'ям. Її середній розмір становив 223,7 крб. на родину. Зерном отримали допомогу 28 185 сімей у середньому по 21,5 кг, картоплею – 11 761 сім'я – по 107 кг, молоком – 1 213 сім'ї – по 15 літрів, яйцями – 1 029 сімей – по 20 шт. та 5 578 сімей – до 1 кг жирами¹¹. Крім того, було надано допомогу в будівництві 2 882 будинків фронтовиків та у придбанні будматеріалів для 2 632 родин. 33 750 сім'ям було завезено паливо. Вивіз будматеріалів та палива часто гальмувався через брак транспорту. Розраховувати доводилося лише на живу тяглову силу і то, як правило, у зимовий період, коли було менше роботи в колгоспі. Так, у Ріпкинському районі Чернігівської області з виділених 10 471 м³ будівельного лісу в 1945 р. на лютий 1946 р через транспортні проблеми було вивезено лише 1 500 м³. Через згадані причини в Іваницькому районі Чернігівської області з 118 хат, запланованих для ремонту в 1945 р., було відремонтовано лише 12. Колгоспники Чернігівського району до фонду допомоги в січні–лютому 1945 р. відрахували 59 988 трудоднів, а також збрали 51 338 крб грошима, 1 530 ц. картоплі, 683 ц. зерна, 128 ц. овочів, 22 кг жирів¹². Разом з тим, цензура виявила багато листів до військовослужбовців із скаргами на погане матеріальне становище родин і відсутність допомоги влади¹³.

У результаті обстеження матеріально-побутових умов усіх демобілізованих та сімей військовослужбовців старших вікових груп виявилось, що 135 родин потребують будівництва житла, 152 – придбання корів, 1 168 – хліба, 628 – одягу¹⁴. У робочих документах райвиконкомів того часу майже типовою є фраза «відзначити незадовільну роботу по задоволенню матеріально-побутових потреб родин демобілізованих і інвалідів війни й особливо родин загиблих на фронтах»¹⁵.

Для тих фронтовиків, які не мали певної спеціальності, були організовані різноманітні курси: у Прилуцькому районі при Линовицькому цукровому комбінаті працювали тримісячні курси водіїв, в Іванківському радгоспі цього ж району були створені курси трактористів.

6 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1753. Арк. 349.

7 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1839. Арк. 147.

8 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1804. Арк. 2.

9 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1753. Арк. 24.

10 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1753. Арк. 23.

11 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1753. Арк. 25.

12 Придеснянський колгоспник. 1945. № 8. 16 лютого.

13 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1839. Арк. 74. Там само. Спр. 1021. С.32. Там само. Спр. 1842. С. 32.

14 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3025. Арк. 10.

15 Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). Ф. Р.-2881. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 72.

Демобілізація військовослужбовців старших вікових груп збройних сил викликала потік до військових частин листів, довідок, викликів від населення, виконкомів, рад з проханням відпустки для солдат під приводом родинних обставин. Ці довідки адресувалися на ім'я командира частини, але часто надходили безпосередньо у солдатських листах та посилках, отже, приховати їх командування не могло, але одночасно у відпустку можна було відправляти не більше 1 % особового складу. «У зв'язку з цим у солдатів з'являються нездорові настрої, що додатково підігриваються новими довідками і викликами»¹⁶, – так писав до М. Хрущова командир 726 стрілецького полку полковник Саксеєв. Для прикладу він наводить довідку Смоленської сільради Олишівського району Чернігівської області, де містилося прохання відпустити солдата Олександра Цибульського додому для надання допомоги своїм братам-сиротам відремонтувати будинок, який зараз непридатний для проживання, підготувати до зими господарство. «За його родиною необхідно піклуватися йому самому», – було сказано в листі із села. Командира обурило така заява й він зазначив, що голова сільради не пише, яку допомогу надав він сам, а лише розписується у своїй бездіяльності, і така ситуація, коли багато сільрад мало надають практичної допомоги сім'ям військовослужбовців, не сприяла зміцненню морального стану солдат.

Поява великої кількості фронтовиків та негаразди соціально-економічного плану напружували також і криміногенну обстановку. За неповними даними за 1946 р. демобілізовані військовослужбовці скоїли 518 кримінальних злочинів¹⁷. Як зазначалося в доповідній на ім'я Д. Коротченка, лише за 3-й квартал було зареєстровано й доведено вину демобілізованих по 80 вбивствах і пограбуваннях, 105 крадіжках, 48 інших злочинах¹⁸. Крім того, за 1946 р. спостерігається зменшення кількості працевлаштування фронтовиків. У Сумській області таких значилося 1 903 чол., у Чернігівській – 2 630¹⁹.

До кінця 1946 р. в Україну повернулося 1,8 млн колишніх воїнів²⁰. Загалом до областей Північного Лівобережжя на цей час прибуло понад 200 тис. фронтовиків старших вікових груп, зокрема до Сумської 102 982 чол., до Чернігівської – 100 431 чол.²¹. Переважна більшість з них почала працювати в різних галузях господарства, головним чином у сільському.

У той же час досить складною проблемою було соціальне забезпечення та адаптація інвалідів війни. У 1945 р., скажімо, у Чернігівській області на обліку перебувало 23 586 інвалідів. З них також переважна більшість працювала – 19 155 чол., що становило 81%²². На 96 % у Чернігівській області були забезпечені роботою інваліди третьої групи, на 79,6 % – у Сумській, що становило відповідно 3-є та 15-е місця в загальноукраїнських показниках²³. Незважаючи на такі високі показники, потребували термінового лікування 6 611 чол. інвалідів Чернігівської області: 1 811 чол. – хірургічного, 1 315 – фізіотерапевтичного, 782 чол. – ортопедичного, 24 чол. – психоневрологічного, 2 302 чол. – санаторно-курортного, але отримали допомогу по лінії соціального забезпечення й охорони здоров'я 604 чол. та 332 чол. – санаторно-курортне лікування²⁴.

На 1946 р. потребували протезування 52 445 чол., з них повторного 4 993 чол. За цей рік забезпеченість протезами ніг становила 68 %, рук – 36 %, ортопедичним взуттям – 88 %, корсетами – 67 %²⁵. Єдиний на весь Радянський Союз Київський мотоциклетний завод випускав на всю країну 2 тис. мотоциколясок у рік. Для України виділялося 800, що забезпечувало попит на 16 %²⁶.

У 1947 р. в черзі на отримання протезів перебували 3 123 інваліди Сумської об-

16 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3069. Арк. 8.

17 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4891. Арк. 2.

18 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3069. Арк. 13.

19 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3069. Арк. 15.

20 Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.). Київ: Альтернативи, 1999. С. 27.

21 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4891. Арк. 404, 432.

22 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3025. Арк. 2.

23 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2816. Арк. 36.

24 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3064. Арк. 23.

25 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3064. Арк. 37.

26 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5736. Арк. 14.

ласті та 1 298 Чернігівської. Щодо Сумщини, то ця кількість дещо зменшилася в 1948 р. – 3 048 чол., але значно зросла на Чернігівщині – 2 127 чол.²⁷ Лише в 1952 р. всі інваліди, що мали потребу в протезах, були ними забезпечені, й подальше виробництво організували з урахуванням амортизаційного строку експлуатації²⁸.

Працевлаштувати інвалідів намагалися таким чином, щоб за можливості дати таку роботу, яка б відповідала висновку комісії ЛТЕК, та щоб рівень зарплатні був не нижчим, чим до призову в армію. На селі це зробити було вкрай важко, а часто й зовсім неможливо. Але траплялися випадки, коли люди навіть з важкими формами інвалідності працювали зі значним перевиконанням норм²⁹.

Загальну схему розподілу працевлаштованих за галузями господарства можна побачити зі статистики 1946 р. Знову ж таки наголосимо, що переважну кількість інвалідів війни становили селяни – у сільському господарстві знайшли собі робочі місця 62,3 % інвалідів, 10,7% працювали в промисловості, 1,8 % – у кооперації інвалідів, 20,6 % – на партійній, радянській, керівній господарській роботі, 4,4 % навчалися³⁰. Тут же зазначимо, що з працевлаштованих у сільському господарстві переважна більшість – 87,7% – була задіяна на рядових роботах і 12,3% – на керівних посадах³¹.

Разом з тим непоодинокими були випадки направлення інвалідів на важкі роботи, що неодноразово критикувалося в районній пресі³².

Середня пенсія інваліда війни становила 145 крб, інваліда праці – 132 крб, родини військовослужбовця – 105 крб³³. Виплата пенсій інвалідам військової служби в Червоній армії, інвалідам громадянської та імперіалістичної воєн, колишнім червоногвардійцям та червоним партизанам, а також членам їхніх родин проводилася згідно з постановою ЦВК та РНК СРСР №86/162 від 31.01 1937 р. та ст. 15 постанови РНК СРСР від 16.07.1940 р. №1269³⁴.

На 1946 р. система соціального забезпечення мала у своєму підпорядкуванні 128 спеціалізованих закладів для інвалідів та людей похилого віку, але цієї кількості суттєво не вистачало³⁵.

1946 р. позначився також початком відновлення колгоспних кас взаємодопомоги, звідки здійснювалося забезпечення інвалідів, демобілізованих, сиріт, родин військовослужбовців. За рік було створено 3 669 таких структур, що становило 14 % наявної кількості колгоспів. Їхній бюджет формувався переважно за рахунок натуральних 2 % відрахувань від валового збору врожаю. Але, зважаючи на голодний рік, а звідси й відсутність або мізерність відрахувань, за цей рік вони досягли лише 1,1 % довоєнних доходів³⁶. Подальший процес відновлення колгоспних кас проходив досить мляво, оскільки на 1 січня 1949 р. по Україні вони були створені у 53 % колгоспів.

З 1947 р. дещо змінилася чисельність контингентів закладів соцзабезу. Збільшилася частка інвалідів війни до 529 629 чол., але зменшилася інвалідів праці – 428 927 чол. Також за цей рік на 10 % знизилася кількість інвалідів II групи. Зниження було досягнуто завдяки новим вимогам ЛТЕК та переведенням у категорію здорових 62,5 тис. чол. Міністр соціального забезпечення Ф. Ананченко в листі до М. Хрущова пише, що цим була досягнута економія в 160,8 млн крб. У цьому ж листі міністр наголошує на важливості продовження подібної практики й необхідності вийти на показники «передових областей» – до 20-22%. «Ми передбачаємо зниження II групи інвалідів Вітчизняної війни на 8%, праці на 15% і пересування в категорію здорових понад 39 тис. Цей захід зекономить державних коштів до 120 млн. крб. в рік»³⁷.

Така практика була продовжена і в наступному році. З 1 січня 1948 р. по 1 січня

27 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5474. Арк. 50.

28 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5181. Арк. 96.

29 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3025. Арк. 3.

30 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 3064. Арк. 30.

31 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5736. Арк. 38.

32 Правда Прилуччини. 1946. № 16. 14 лютого.

33 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4891. Арк. 40.

34 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3111. Арк. 100.

35 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5181. Арк. 84.

36 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4891. Арк. 45.

37 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5181. Арк. 3.

1949 р. кількість інвалідів війни зменшилася на 76 224 чол., з них: I групи – 621, II групи – 50 487, III групи – 25 116, і становила 413 949 чол.³⁸.

За 1949 р. спостерігається зниження числа зайнятих працею інвалідів. Це пояснюється низькими заробітками та скасуванням обмежень у виплаті пенсій інвалідам III групи. У цей час на адресу обласних відділів державного забезпечення надходили постійні скарги на роботу районних відділів та сільрад. Найбільше їх було щодо неправильного та несвоєчасного призначення допомоги та пільг.

Велика кількість скарг надходила в 1949 та 1950 рр. від інвалідів війни III групи, що проживали в сільській місцевості, але працювали в якості робітників та службовців. Такі особи не мали права користуватися пільгами по податках і поставках сільськогосподарської продукції і, крім того, на підставі постанови Ради Міністрів СРСР від 04.10.1948 р. №3772 їм було повністю припинено виплату пенсій.

У 1950 р. за померлих інвалідів отримували пенсії 30 007 дітей та 8 983 чол. дорослих. Крім цього, 1 609 260 дітей та 582 368 чол. дорослих отримували пенсії за законом від 1940 р. за загиблих годувальників³⁹. На 01.01.1951 р. на обліку перебувало інвалідів I гр. 12 580 чол. (3,1%), II гр. – 5 436 чол. (21,3%), III гр. – 301 439 чол. (75%).

Низький рівень соціального забезпечення позначався на досить високих показниках (лише офіційних) кількості затриманих органами внутрішніх справ за волоцюжництво та жебрацтво. За ці види правопорушень у другій половині 1951 р. було затримано 16 700, за 1952 р. – 21 128., за першу половину 1953 р. – 10 662 осіб. Переважну більшість з них становили чоловіки – 74%, решта 26% – жінки. Із затриманих у 1953 р. працездатні становили 1 692 чол., інваліди війни – 2 700, інваліди праці – 2 954, утікачі з будинків інвалідів – 149 чол. За віковою структурою старші 60 років становили 4 831 осіб, неповнолітні – 564 осіб⁴⁰. Показово, що у понад 50% затриманих були відсутні документи⁴¹. Логічно припустити, що переважна більшість з них були вихідцями з села, чимало з них були фронтовиками-інвалідами й покинули місця постійного проживання без дозволу, а отже, й без документів.

Таким чином, можемо констатувати, що проблема соціальної адаптації радянських фронтовиків після Другої світової війни була дуже актуальною. Важкі умови пост-окупаційного часу потужно впливали як на населення, яке пережило окупацію, так і на фронтовиків, які поверталися до мирного життя. Дуже гостро стояли проблеми забезпечення фронтовиків та їхніх родин житлом, одягом, продуктами харчування, фронтовиків-інвалідів – протезами, колясками, санаторно-курортним лікуванням. Радикальної трансформації потребувала система пенсійного забезпечення, яка склалася ще до Другої світової війни, але мала бути суттєво скоригована з урахуванням нових реалій – появою нових великих соціально незахищених контингентів, якими повинна опікуватися держава. Це значна кількість інвалідів війни та праці всіх трьох груп, дітей-сиріт та напівсиріт, родин загиблих годувальників. Крім того, суттєвого перегляду вимагали розміри соціальних виплат. Абсолютно не виправдовувала себе, хоч і реально частково допомагала, система перекладення функцій соціального забезпечення на колгоспи, які, в силу значного зниження виробничих можливостей, а також потужних натуральних мобілізацій з боку держави, не могли якісно функціонувати в якості закладів соціальної інфраструктури. Разом з іншими негараздами така ситуація вела до соціальної напруги і знаходила вихід у волоцюжництві, безпритульності, скаргах до органів влади, ескаляції кримінальної злочинності.

References

Baran V.K., Danylenko V.M. *Ukraine v umovakh systemnoi kryzy (1946-1980-i rr.)*. K.: Vydavnychiy dim «Alternatyvy», 1999. S. 27.

Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti. F.R-2881. Op.2. Spr.24. Ark.72.

Pravda Pryluchchyny. 1946. №16. 14 liutoho.

38 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5992. Арк. 3; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 5736. Арк. 1.

39 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1193. Арк. 28.

40 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3111. Арк. 86, 92.

41 ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3111. Арк. 104.

- Prydesnianskyi kolhospnyk. 1945. №8. 16 liutoho.
Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (dali TsDAHO Ukrainy). F. 1. Op. 23. Spr.1021. Ark.32.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 1753. Ark. 20, 23, 24, 349.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 1804. Ark. 2.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 1839. Ark. 74, 147.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 1842. Ark.32.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 2816. Ark. 36.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 3025. Ark. 2, 3, 10, 12.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 3064. Ark. 23, 30, 37.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 3069. Ark. 1, 8, 13, 15.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 3507. Ark. 3.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 4888. Ark. 216.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 4891. Ark. 2, 40, 45, 404, 432.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 5181. Ark. 3, 84, 96.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 5474. Ark. 50.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 5736. Ark. 1, 14, 38.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 23. Spr. 5992. Ark. 3.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 24. Spr. 1193. Ark. 28.
TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 24. Spr. 3111. Ark.86, 92, 100, 104.

Володимир Гаврилов – кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника управління освіти Чернігівської міської ради, 14013, м. Чернігів, проспект Перемоги, 147, gavrilloff_vl@ukr.net.

Volodymyr Havrylov – candidate of historical sciences, associate professor, Deputy Head of Education Department of Chernihiv City Council, 14013, Chernihiv, Peremohy Av., 147, gavrilloff_vl@ukr.net.

SOCIAL ADAPTATION OF WAR VETERANS TO LIFE IN PEACETIME (1945–1950)

The article deals with the issues of adaptation of demobilized soldiers to life in peacetime. The author analyzes the conditions for their release from the armed forces, problems of employment, housing, financial and economic provision. Particular emphasis is paid to the difficulties of adaptation experienced by disabled veterans, who, among other things, needed both clinical and health-resort treatment, prosthetics, and psychological rehabilitation.

We can conclude that the problem of social adaptation of Soviet war veterans after World War II was urgent. The harsh conditions of post-occupation period were strongly affecting both the civilian population that survived the occupation and the war veterans who were returning to peaceful life. The problems of provision of war veterans and their families with accommodation, clothing and food, and provision of prosthetics, wheelchairs and health-resort treatment to disabled veterans were very acute. A pension insurance system required a radical transformation. It appeared before the war and had to be substantially adjusted to the new realities – the emergence of new large socially vulnerable groups, which the state had to take care of. These groups included a significant number of disabled war veterans and disabled workers of all three categories, orphans and half-orphans, families of the fallen. In addition, the amounts of social benefits required a fundamental review. The system of transfer of social security functions to kolkhozes absolutely did not justify itself, although it partially helped. Kolkhozes due to a significant reduce in production capacities and powerful natural mobilization on the part of the state could not function as social infrastructure institutions. Together with other problems, this situation led to social tension and resulted in complaints to the authorities, vagrancy, homelessness, escalation of crime.

Key words: veterans, demobilization, living conditions, disabled persons, employment, social adaptation.

Дата подання: 26 липня 2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3546359